

EEN KWESTIE VAN VERTROUWEN

Dieter Gryp

Een kwestie van vertrouwen

*Deontologische fundamente
voor sociaal-agogische
beroepen*

| OWL PRESS |

VOORWOORD BIJ DE TWEEDE EDITIE	10
PROLOOG: HET GOEDE DOEN	21
1. MORAAL EN ETHIEK	24
1.1 De verwisselbaarheidsgedachte	26
2. DE RECHTVAARDIGHEIDSTHEORIEËN	28
2.1 Consequentialisme	29
2.1.1 Het utilitarisme	30
2.1.2 De ethiek van de opportuniteit	31
2.2 Deontologie	34
2.2.1 De categorische imperatief	36
2.2.2 De moraaltheorie na Kant: de relativering van een onbereikbaar ideaal	40
2.3 Consequentialisme en deontologie: een verhaal van 'worden' en 'zijn'	41
2.3.1 De doctrine van het dubbele effect en het trolleyprobleem	44
2.3.2 Het goede of het juiste doen?	50
2.4 Teleologische of deugdenethiek	55
2.4.1 Het goede doen als leerproces	57
2.4.1 De feministische kritiek	58
2.4.2 Zorg als basisrecht	62
2.5 Rechtvaardigheid is een sociale kwestie	64
2.5.1 Mogelijkheden scheppen	68
3. ETHIEK TUSSEN RELATIVISME EN DOGMATISME	73

DEEL 1: PRIVACY: ALOM BEKEND, WEINIG BEMIND?79

1. ‘THE RIGHT TO BE LET ALONE’82

1.1 Privacy als fundamentele vrijheid83

1.1.1 Negatieve en positieve vrijheid83

1.1.2 Grenzen aan vrijheid85

1.2 Privacy als mensenrecht en grondrecht86

2. PRIVACY: MUCH ADO ABOUT NOTHING?95

2.1 De relativering van privacy96

2.1.1 ‘Ik heb niets te verbergen, want ik doe niets verkeerd’96

2.1.2 Wat zijn ze met mijn gegevens?100

2.2 Privacy is privacyvrijheid101

2.3 Het tijdperk van big data105

2.3.1 De data-economie als uitdaging voor privacy106

2.3.2 Persoonsgegevens als het nieuwe goud109

3. JURIDISCH KADER ROND GEGEVENS-VERWERKING111

3.1 De GDPR als nieuwe impuls voor privacybescherming112

3.2 Beginselen van gegevensverwerking115

3.3 Rechten en plichten118

3.4 Principieel verwerkingsverbod120

3.5 Geïnformeerde toestemming122

3.5.1 Privacy in de media125

3.6 Handelings- en wilsbekwaam130

3.6.1 Grenzen aan autonomie?133

3.7 Andere onderbouwende wetten135

3.7.1 Beeldmateriaal: het recht op afbeelding135

3.7.2 (Bewakings)camerawetgeving138

4. HET TOEZICHTSKAPITALISME ALS BEDREIGING VOOR PRIVACY144

4.1 Het einde van privacy?145

4.1.1 ‘The hiding strategy’145

4.1.2 De data-economie als onvermijdelijk en noodzakelijk voor vooruitgang148

4.2 Het toezichtskapitalisme149

4.2.1 Bewustwording van toezichtskapitalisme149

4.2.2 De GDPR als tegenwicht?151

4.3 De impact van toezichtskapitalisme en digitale profilering154

5. AI ALS NIEUWE UITDAGING VOOR PRIVACY157

5.1 Artificiële intelligentie: hype of revolutie?158

5.1.1 AI is ‘machinaal leren’158

5.1.2 De evolutie naar diep leren en generatieve AI160

5.1.3 De droom van Silicon Valley: een AI die alles kan163

5.1.4 AI-kolonialisme165

5.2 AI en de data-economie: big data als brandstof166

5.2.1 Dataverzameling167

5.2.2 Dataverwerking en -generatie169

5.2.3 AI is niet goed, niet slecht, maar ook niet neutraal172

5.3 De AI-act: regulering boven op de GDPR173

5.3.1 Automatische gegevensverwerking in de GDPR174

5.3.2 De AI-verordening: erkenning van de impact van AI175

6. ‘TAKING BACK CONTROL’178

DEEL 2: DISCRETIEPLICHT, AMBTSGEHEIM EN BEROEPSGEHEIM: SPREKEN IS ZILVER, ZWIJGEN IS GOUD185

1. DISCRETIEPLICHT EN AMBTSGEHEIM189

1.1 Juridisch kader190

1.1.1 Spreekplicht192

1.1.2 Gevolgen van een schending193

2. DISCRETIE ALS DEUGD VOOR SOCIAAL-AGOGISCH WERKERS195

2.1 De noodzaak voor een discretionaire ruimte197

6

INHOUD

7

3. BEROEPSGEHEIM: ZWIJGPLICHT ALS BASIS VOOR VERTROUWEN	199
3.1 Schending van het beroepsgeheim als misdrijf	200
3.2 Artikel 352 SW.: schending van het beroepsgeheim	203
3.2.1 Het personeel toepassingsgebied: personen met een noodzakelijke vertrouwensfunctie	204
3.2.2 Het materieel toepassingsgebied: toevertrouwde geheimen	212
3.3 Schending van de zwijgplicht	214
3.4 Een absolute interpretatie van het beroepsgeheim	218
4. WETTELIJKE UITZONDERINGEN OP DE ZWIJGPLICHT	221
4.1 Zwijgrecht/spreekrecht	223
4.1.1 Getuigenis in rechte	223
4.2 Spreekrecht	224
4.2.1 Noodtoestand	224
4.2.2 Artikel 353 § 1 Sw.: gevaar voor integriteit	227
4.2.3 Artikel 353 § 2 Sw.: casusoverleg	233
4.2.4 Artikel 353 § 3 Sw.	238
4.3 Spreekplicht	239
4.3.1 Artikel 29 en 30 Sv.: ambtelijke en private aangifteplicht	239
4.3.2 Artikel 299 SW.: schuldig verzuim	242
4.4 Andere uitzonderingen op de geheimhoudingsplicht	245
4.4.1 Spreekplichten verbonden aan een functie of organisatie	245
4.4.2 Toestemming van de cliënt	246
4.4.3 Cliënt als slachtoffer	249
4.4.4 Eigen verdediging in rechte	250
4.4.5 Wettelijke meldingsplichten	250
4.4.6 Terroristische misdrijven (artikel 46bis/1 Sv.)	250
4.5 Discretieplicht en/of beroepsgeheim?	252
4.4.1 Discretieplicht en/of beroepsgeheim: vier scenario's	254

5. FUNCTIONELE INVULLINGEN VAN HET BEROEPSGEHEIM BIJ SAMENWERKING	258
5.1 Samenwerking als realiteit	258
5.2 Gedeeld beroepsgeheim	261
5.3 Gezamenlijk beroepsgeheim	263
5.4 Toestemming van de cliënt	266
5.5 Belang van transparantie	267
6. ZWIJGEN ALS EERSTE REFLEX	269
EPILOOG: HET BELANG VAN EEN BEROEPSETHIEK	273
1. SOCIAAL-AGOGISCH WERKERS ALS TECHNISCHE ÉN NORMATIEVE PROFESSIONALS	276
1.1 Normatieve professionaliteit als 'eretitel'	278
1.2 Samen door het moeras	280
1.3 Normatieve professionalisering als leerproces	282
1.4 Het belang van een autonome en gedeelde beroepsethiek	283
1.4.1 Tijd voor ethische reflectie	285
2. COMMUNICATIEVE RATIONALITEIT ALS BASIS VOOR EEN BEROEPSETHISCHE DIALOOG	288
2.1 Drie soorten argumenten	291
2.1.1 Oriëntatie in de feiten	291
2.1.2 Oriëntatie in de normen	293
2.1.3 Oriëntatie in waarachtigheid	296
2.2 Geldigheid en tegensprekelijkheid	298
2.3 Een beroepsethisch kompas	300
REFERENTIES	304
LIJST VAN AFKORTINGEN	316

VOORWOORD BIJ DE TWEEDE EDITIE

Het uitgangspunt van dit boek is dat de waarde ‘vertrouwen’ essentieel is voor sociaal-agogische professionals. Een weinig opzienbarend uitgangspunt – het voelt zelfs een beetje als een open deur intrappen. Enkel mensen die je vertrouwt, laat je toe in je leven. En zeker binnen een hulpverleningscontext, waar mensen op hun kwetsbaarst zijn, moeten cliënten weten dat ze hun verhaal in alle vertrouwen kwijt kunnen. Pas vanuit een gedeeld verhaal kunnen cliënten en sociaal-agogische professionals samen op weg gaan. Zonder vertrouwen kun je niet bouwen: het is een **fundament** van goede hulpverlening.

De keuze om een focus te leggen op vertrouwen en het omgaan met vertrouwelijke gegevens heeft verschillende redenen. Een eerste reden is de toename in dossiervorming en meer specifiek de elektronische dossiervorming van de laatste decennia en de toenemende samenwerking, interprofessioneel, maar ook tussen welzijnswerk en justitie. Er is nog nooit zoveel geregistreerd en het is nog nooit zo gemakkelijk geweest om gegevens te delen. Een sociaal-agogisch werker komt in de leefwereld van mensen, bouwt dossiers op en wisselt informatie uit met andere professionals. Weten hoe om te gaan met vertrouwelijkheid, wanneer moet gezwegen worden en wanneer kan of moet gesproken worden, is daarom essentieel. Beroepsgeheim is alom gekend, maar roept in de praktijk veel vragen op. Dit boek bevat daarom een grondige analyse van plichten die een bepaalde vorm van geheimhouding vragen in het sociaal-agogisch werk, meer bepaald de **discretieplicht** en het **beroepsgeheim**. We staan stil bij de letter van de wet, maar vooral bij de geest ervan: een wet volgen is pas zinvol als we ook weten waarom die er is en wat die bijdraagt aan goede hulpverlening.

Een tweede reden is ons huidige tijdbestek, waarin vertrouwelijkheid onmiskenbaar onder druk staat en we in toenemende mate in een voortdurende staat van openbaarheid leven. We kunnen die lijn doortrekken naar het welzijnswerk. Ook daar lijkt dat voor de cliënt het geval te zijn door het veelvuldig toepassen van uitzonderingen op de zwijgplicht, waardoor uitzonderingen eerder regel worden en spreken voorrang krijgt op zwijgen. In de literatuur wordt uitvoerig gesproken over uitzonderingen op de zwijgplicht of eventuele schendingen van het beroepsgeheim, terwijl in het werkveld de discussie daardoor vooral juridisch-technisch gevoerd wordt: voldoen we aan de regels? Hierdoor

verdwijnt de normatieve lading uit het zicht en stellen we ons wellicht te weinig de ethische vraag of we als welzijnswerkers het principe om vertrouwen te garanderen nog kunnen of willen waarmaken. Bijkomend valt niet iedereen in het sociaal-agogisch werk onder een zwijgplicht, wat tot de voorbarige conclusie zou kunnen leiden dat vertrouwelijkheid voor hen van geen tel is. Dit boek wil daartegenin gaan door een pleidooi voor de herwaardering van een fundamenteel mensenrecht dat even bepalend is voor vertrouwen, namelijk **privacy**.

Sociaal-agogische professionals komen binnen in het leven en de leefwereld van mensen en vragen hen aspecten van zichzelf en hun persoonlijke en sociale context bloot te geven. Hulpverleners staan dicht bij hun cliënten en tonen ook aspecten van henzelf. Soms lopen private en professionele aspecten wat door elkaar. Respect voor elkaars privacy zou met andere woorden evident moeten zijn. Het beroepsgeheim beschermt private informatie die in de hulpverleningsrelatie naar boven komt en is in die zin een bondgenoot van privacy, maar ook welzijnswerkers die niet onder een strafrechtelijke zwijgplicht vallen, dienen omzichtig met privacy om te gaan. Opnieuw zou dit gereduceerd kunnen worden tot een juridisch-technische discussie, wat in de praktijk ook vaak het geval is. Veel organisaties zien het belang van privacy wel in, maar bekijken dit vaak te beperkt als het conform de GDPR zijn of handelen privacy snel af door privacyverklaringen en documenten rond geïnformeerde toestemming te laten ondertekenen.

Privacy is echter veel meer dan dat: het is een mensenrecht en een grondrecht. Het gaat over de controle over wat je vrijgeeft en wat niet, wat anderen van je mogen weten en wat niet. Privacy is bovendien emancipatorisch, omdat het mogelijkheden biedt voor tweede kansen enerzijds en om zich in alle veiligheid te verenigen anderzijds. In dit boek vatten we de emancipatorische kracht van privacy en het belang van controle door het individu onder **privacyvrijheid**, wat impliceert dat privacy bepalend is voor onze vrijheid, voor de manier waarop we ons leven inrichten. Alleen: in de gedigitaliseerde wereld waarin we leven, lijkt de individuele zeggingskracht over onze persoonlijke informatie en ons doen en laten ons steeds meer te ontglippen. Onze privacy wordt ons meer en meer ontnomen door een handvol techbedrijven – sommigen noemen ze bewust imperia – en nieuwsgierige overheden.

We zijn terechtgekomen in een wereld waarin de data-economie een nieuwe prominente economie is en een vorm van toezichtskapitalisme aanzwengelt, waar het controleren en volgen van individuen het verdienmodel bij uitstek is geworden en waarbij transparantie over wie wat verzamelt steeds ondoorzichtiger wordt. De recente opmars van AI heeft de data-economie alleen maar hongeriger en nog minder transparant gemaakt. We dreigen slachtoffers te worden van systemen die eigenlijk tot onze dienst zouden moeten staan en de daders blijven voorlopig buiten schot. Dat alles maakt dat privacy ook een collectieve kwestie is geworden en is meteen ook de voornaamste reden voor een tweede editie van dit boek. Het is de hoogste tijd om privacy opnieuw op de publieke en politieke agenda te plaatsen.

EEN DEONTOLOGISCH PERSPECTIEF

De kern van dit boek is een deontologische beschouwing over privacy (**deel 1**), discretie en beroepsgeheim (**deel 2**). In de lijn van een deontologisch perspectief argumenteren we dat dit **fundamentele principes** – niet te bediscussiëren uitgangspunten – zijn voor het sociaal-agogisch werk en in het geval van privacy voor de volledige samenleving. Deze beginselen wordt kracht bijgezet door een sterke juridische verankering, in onder meer de privacyregelgeving en de wet op het beroepsgeheim. Professionals vallen ook onder een minder dwingende, maar toch richtinggevende (contractuele) discretieplicht die garandeert dat vertrouwelijke informatie binnen een organisatie blijft. Naast dit juridisch kader, de letter van de wet, staan we vooral stil bij de geest van de wet en het belang van privacy, discretie en beroepsgeheim als deontologische fundamenteën.

We kiezen bewust voor een deontologische invalshoek, omdat die een kader biedt voor hoe we *zouden moeten* handelen volgens onze morele plicht. Dit boek heeft niet als doel een overzicht te geven van deontologische codes of een leidraad te zijn voor het opstellen ervan. Wel willen we ethische reflectie en dialoog binnen sociaal-agogische beroepen stimuleren en helpen ontwikkelen door dieper in te gaan op een aantal specifieke deontologische aspecten die onontbeerlijk zijn

voor een vertrouwensrelatie en in het omgaan met vertrouwelijke gegevens. Als sociaal-agogisch professional is het belangrijk wet- en regelgeving te kennen en toe te passen en je tegelijk bewust te zijn van het normatieve karakter van het beroep en de waarden die het vooropstelt.

Het volgen van een regel is echter niet noodzakelijk ethisch en kan ook het gevolg zijn van gewoonte of zelfs conformisme, waarbij ethische reflectie over de regel compleet ontbreekt. Een regel volgen, maakt je dus niet automatisch tot een ‘goed’ mens of is geen garantie voor een goede interventie. We moeten er ons bewust van zijn dat kennis en bewustzijn van deontologische principes belangrijk is, maar slechts één aspect is van een beroepsethische positionering. Deontologie is, vanuit de normatieve ethiek, één manier om morele problemen te benaderen. Een eenzijdig vasthouden en kijken vanuit een deontologisch perspectief houdt het risico in moraliserend en dogmatisch te zijn. Halsstarrig vasthouden aan principes (‘de wet is de wet’) kan overkomen als een vorm van kille rationaliteit en getuigen van een bepaalde wereldvreemdheid.

‘De wet is de wet’

Er bestaan wel degelijk ethische en deontologische codes – internationaal, nationaal en op het niveau van organisaties – en die bieden vaak een concreet kader over wat we ‘moeten’ doen, wat we horen te doen. Een wet, regel of code volgen, levert echter niet noodzakelijk een ‘goede’ sociaal-agogische tussenkomst of interventie op noch maakt het van iemand automatisch een ‘goede’ sociaal-agogisch werker. Codes en wetten moeten beschouwd worden als een tijdelijke, contextuele morele consensus: ze zijn expliciteringen van wat we als samenleving op een bepaald punt in de tijd goed- en afkeuren.

Bovendien weten we dat wetten gelijkheid nastreven – iedereen gelijk voor de wet – maar zien

we dat in realiteit wetten en regels soms onrechtvaardig zijn en vaak voor de meest kwetsbare groepen in onze samenleving. Voorbeelden zijn legio. In veel grote steden wordt een lage-emissiezone (LEZ) ingevoerd en andere maatregelen die vervuilende auto's uit het stadscentrum en soms zelfs uit de rand van de stad weren. Goed voor het milieu en de gezondheid. Voor kwetsbare groepen heeft dat echter een negatieve invloed op mobiliteit: niet iedereen kan zich een nieuwe, schone auto veroorloven. Sanctioneringen van overtredingen doen deze financiële kloof alleen maar toenemen. Een ander voorbeeld: de lockdowns tijdens de coronapandemie legden een grote kansarmoede bloot bij kwetsbare personen: kleine en ontoereikende huisvesting zonder tuin of ‘buitenruimte’, gebrek aan digitale middelen, kennis en ondersteuning... De lockdowns waren er voor iedereen, maar voor velen hadden ze een veel ingrijpendere (negatieve) impact.

Het bestaan van een regel impliceert bovendien geen pasklare oplossingen die ons vertellen hoe te handelen. Wetten zijn algemeen geformuleerd en moeten steeds vertaald worden binnen concrete contexten. De wet op het beroepsgeheim (artikel 352 Sw.) is hier een goed voorbeeld van. In absolute zin legt deze strafwet een zwijgplicht op aan sociaal-agogische professionals: hulpverleners moeten zwijgen over wat ze weten over een cliënt, zodat de noodzakelijke vertrouwensfunctie gegarandeerd kan worden. Maar is een professional die spreekt dan een onbetrouwbare hulpverlener? Is een zwijgplicht wel aangewezen bij bijvoorbeeld kindermisbruik, waar een interprofessionele samenwerking tussen hulpverlening en justitie een gegeven lijkt? Moeten we, onder het mom van samenwerking en efficiëntie, niet soms zaken delen met collega's of zelfs met andere professionals binnen en buiten de hulpverlening? Het beroepsgeheim stelt een duidelijk gedragsvoorschrift om goed te handelen – je moet zwijgen – maar vraagt ook overwegingen,

inschattingsvermogen en verantwoordelijkheid van de hulpverlener om te spreken als het nodig is. We moeten ons steeds de vraag stellen: wat is het goede, in dit geval, op dit moment, bij deze cliënt?

NORMATIEVE PROFESSIONALISERING

Dit boek is opgebouwd uit een proloog en een epiloog, die de kern van dit boek – een deontologische beschouwing over privacy, discretie en beroepsgeheim – letterlijk omvatten, maar ook figuurlijk in een breder perspectief plaatsen.

In de **proloog** kaderen we deontologie binnen de **normatieve ethiek**. Een deontologische kijk stelt de vraag wat ‘juist’ is – maar als we juist handelen, handelen we dan ook goed? Hier zien we een belangrijk filosofisch discussiepunt verschijnen: het onderscheid tussen het ‘juiste’ en het ‘goede’. We gaan daar in de proloog dieper op in, maar bij een deontologische kijk is ‘goed’ handelen, handelen volgens een ‘juiste’ regel. Een juiste regel is gebaseerd op een principe, iets waar we allemaal achter kunnen staan. Vanuit een deontologisch perspectief is de vraag naar wat het goede doen is, dus ogenschijnlijk makkelijk te beantwoorden: het goede doen is je houden aan (rechtvaardige) regels. Het goede doen is het ‘juiste’ doen, doen wat we ‘zouden moeten doen’. Naast een deontologisch perspectief bespreken we een consequentialistisch en een deugdenperspectief als ‘alternatieven’ om morele handelingen ethisch te legitimeren.

In de **epiloog** duiden we deontologie als een deel van een beroepsethiek en als één manier om een beroepsethisch standpunt op te bouwen. We staan stil bij de noodzaak voor een normatieve professionalisering in het sociaal-agogisch werk, die gelijkwaardig naast een technische professionalisering staat. Het volstaat voor nu het verschil te duiden tussen beide door de zinnen ‘Doe ik de dingen goed?’ (technische professionaliteit) en ‘Doe ik de goede dingen?’ (normatieve professionaliteit). Zoals eerder gezegd kunnen we de wet op het beroepsgeheim technisch correct toepassen, maar leidt dat niet automatisch tot goede hulpverlening. We moeten het ‘waarom’ van normen en principes vatten (deontologie), ons bewust zijn van de context en van de gevolgen

die onze interventies hebben (consequentialisme), terwijl we ons steeds de vraag stellen of wat we doen ook in positieve zin bijdraagt aan de ontwikkeling van onze beroepsidentiteit (deugdenethiek). We gebruiken de **communicatieve rationaliteit** van Jürgen Habermas als inspiratie om de verschillende ethische theorieën een plaats te geven binnen een beroepsethiek en hoe inzichten vanuit deze theorieën een hulpmiddel kunnen zijn voor ethisch bewustzijn én bekwaamheid.

Interventies van sociaal-agogisch werkers zijn immers ‘waardegeladen’ en bevatten **opvattingen over het goede**. Werken met mensen veroorzaakt ethische vraagstukken, spanningen en dilemma’s of volgens een metafoor die in dit boek aan bod komt: we bevinden ons vaak in de moerassige gebieden, waar belangen, verwachtingen, principes en waarden tegenover elkaar moeten afgewogen worden. Dat vraagt inzicht in wat leeft bij de cliënt, in organisaties en de brede samenleving. Een sociaal-agogisch professional is deskundig – een technische professional – maar laat zich tegelijk ook leiden door de waarden waarvoor zijn of haar beroep staat – tegelijk zijn we normatieve professionals. Normatieve professionaliteit houdt ook in dat we deze opvattingen expliciteren en bespreekbaar maken, in dialoog onder beroepsgenoten. We sluiten daarom af met **een beroepsethisch kompas** dat als middel kan dienen om een beroepsethisch standpunt te formuleren en waarmee praktijkwerkers aan de slag kunnen om met elkaar in dialoog te gaan.

VERANTWOORDING

Dit boek werd afgerond begin juni 2026. Ondertussen staat de wereld niet stil en al zeker niet op het vlak van privacy en AI. De actuele stand van zaken in dit boek is daarom onvermijdelijk een momentopname. Dit is ook het geval bij het beroepsgeheim, waar wetsontwerpen hangende zijn en toekomstige wijzigingen niet uitgesloten zijn.

Omwille van de leesbaarheid werd in de tekst niet met referenties gewerkt, maar werden de belangrijkste auteurs en/of werken waar nodig in de tekst vermeld. We willen wel nog een aantal zaken afzonderlijk vermelden:

- » Het **schema rond zwijgplicht, zwijgrecht, spreekrecht en spreekplicht** (figuur 2.1, p. 222) is een interpretatie van het schema dat eerder verscheen in Verbruggen, Tuteleers, Gryp & Ponteur (2015) en verder werd geactualiseerd en aangevuld met nieuwe wetgeving en in lijn gebracht met het nieuwe Strafwetboek.
- » Het **vergelijkende schema tussen beroepsgeheim en discretieplicht** (tabel 2.2, p. 253) is een vereenvoudigde versie van het schema ontwikkeld door Versweyfelt, A. & Put J. (2018).
- » Het **beroepsethisch kompas** uit de epiloog is, zoals in de tekst vermeld, gebaseerd op een vertaling van de communicatieve rationaliteit van Jürgen Habermas naar het sociaal(-agogisch) werk door Van der Laan (1996) en verder uitgewerkt door Rothfusz (2012). De koppeling met de ethische stelsels is verder aangevuld met inzichten uit Janssens, Lambaerts & Wouters (2017). Een eerdere versie van dit model, onder de noemer ‘de wegenkaart’ – is terug te vinden in Verbruggen, Tuteleers, Gryp & Ponteur (2015). Het boek *Ethische knopen* (Stas, Verbruggen en Vlaeminck (2019)) ten slotte biedt een vergelijkbaar denkkader.

PROLOOG

HET GOEDE
DOEN

‘Het is niet de taak van een moraalfilosofie (...) om de mensen gelukkig te maken: ze dient alleen het toneel in te richten waarop de mensen gelukkig kunnen zijn’

Simon Blackburn, Britse filosoof

In de proloog starten we met een aantal voorbeschouwingen over **moraal** en **ethiek**. De kern van dit boek is een deontologisch perspectief, waarbij we vertrouwen uitlichten als een fundamenteel principe voor sociaal-agogische beroepen. In de proloog willen we stilstaan bij de positie van deontologie binnen de normatieve ethiek, een discipline binnen de (theoretische) ethiek die zich bezighoudt met de vraag hoe we onze waardeoordelen kunnen rechtvaardigen. Dit toont dat deontologie slechts één perspectief is, naast een consequentialistisch en een teleologisch perspectief. Deze theorieën bieden elk een eigen antwoord op de vraag hoe we onze handelingen ethisch kunnen rechtvaardigen, op welke manier we ‘het goede’ kunnen doen.

Dit theoretische overzicht dient om deontologie te duiden als een belangrijk deel van een beroepsethische positionering, maar tegelijk willen we een synthese maken – een synthese van de bruikbare elementen in al deze theorieën voor een beroepsethiek voor sociaal-agogisch werkers. Meer specifiek vinden we belangrijke inzichten binnen de zorgethiek en de *capabilities*-benadering die medemenselijkheid toevoegen aan een deontologisch perspectief dat soms het risico in zich draagt op kilheid, wereldvreemdheid en dogmatisme.

1. MORAAAL EN ETHIEK

De woorden moraal en ethiek lijken in het dagelijkse taalgebruik vaak onderling inwisselbaar. We vinden iets 'moreel (on)aanvaardbaar' of 'ethisch (on)verantwoord' en spreken over 'werkethiek', terwijl we dapper 'het moreel hooghouden'. Hoewel beide begrippen inderdaad met elkaar verweven zijn, is het nochtans zinvol om een helder onderscheid te maken. Een ethisch klimaat is namelijk niet hetzelfde als een moralistisch klimaat. Bij een ethisch klimaat bevraag je de moraal, een moralistisch klimaat legt een moraal op. Meer nog: een ethisch perspectief kan zowaar afkerig staan tegenover moraliseren omdat het, bijvoorbeeld, iemands autonomie ondergraaft, en het kan zelfs als onrespectvol worden beschouwd.

Moraal moet in dit opzicht dan ook begrepen worden als *het geheel van waarden en normen* die richting geven aan ons handelen en zin geven aan wat we denken en doen. In het dagelijkse leven bepalen we dat vaak intuïtief: we stellen ons niet voortdurend de vraag of wij of anderen het goede aan het doen zijn of wat de grondslag is van ons handelen – dat zou onhaalbaar zijn. We vertrouwen op onze zogenaamde morele intuïtie en op ons geweten. Die morele intuïtie komt natuurlijk niet uit het niets en is al van kinds af aan opgebouwd door socialisatie en *trial-and-error*, leren door vallen en opstaan. We hebben kortom een persoonlijk, professioneel en maatschappelijk referentiekader opgebouwd waarbinnen we ons bewegen, meebepaald door ervaringskennis.

Moraal gaat dus over waarden en normen en als mens doen we voortdurend waarderende of **normatieve** uitspraken. We spreken waardeoordelen uit over anderen en onszelf, over motieven, emoties en concrete daden. Algemener vinden we bepaalde situaties onrechtvaardig, nog los van de personen die er verantwoordelijk voor zijn. Ook laten we ons handelen leiden door principes, regels en normen die bepalen wat

kan en wat niet kan, wat moet of wat net afkeurenswaardig is. Verder hebben we allerlei invullingen van het 'goede leven', voor onszelf en voor anderen, invullingen over wat het leven voor onszelf '*waarde-vol*' maakt.

Omdat moreel handelen zoals gezegd overwegend intuïtief is, blijven onze achterliggende beweegredenen bij dat moreel handelen, alsook de rechtvaardiging van onze normatieve oordelen, veelal impliciet en onuitgesproken. Alleen wanneer we geconfronteerd worden met tegenstrijdige gedragsvoorschriften of met conflicterende opvattingen over het goede, zien we ons gedwongen om ons doen en laten te bevragen of om onze waardeoordelen te rechtvaardigen. Dat expliciteren en kritisch benaderen van morele standpunten en keuzes is dan weer het domein van de **ethiek**. Ethiek of moraaltheorie is, anders gezegd, de theoretische studie van de moraal: het is een filosofische discipline die waarden- en normenstelsels onderzoekt en onder woorden brengt en nagaat welke argumenten bepaalde keuzes voor dat goede legitimeren.

Disciplines binnen de moderne ethiek

De moderne ethiek kunnen we indelen in verschillende disciplines:

Theoretische ethiek bestaat uit de meta-ethiek en de normatieve ethiek.

- De meta-ethiek zoekt naar de fundamenteën van de ethiek en bekijkt het morele taalgebruik en het argumenteren.
- De normatieve ethiek zoekt naar theoretische kaders waarbinnen morele problemen behandeld kunnen worden.

Toegepaste ethiek bekijkt morele problemen binnen specifieke domeinen (bv. bio-ethiek, medische ethiek, media-ethiek, of ethiek met betrekking tot oorlogvoering).

Empirische ethiek betreft disciplines zoals moraal sociologie en -psychologie, waarbij concrete waarden en normen onderzocht worden die gelden in een samenleving of behoren tot het referentiekader van personen. Er wordt onder meer gekeken naar hun sociale of psychologische oorsprong, naar veranderingen, oorzaken en naar hun impact.

In dit boek bekijken we ethiek in de eerste plaats vanuit een theoretisch oogpunt en staan we als gevolg stil bij de **normatieve ethiek**. Toch bespreken we evengoed discussies binnen de meta-ethiek, leggen we de focus op een welbepaald domein (het sociaal-agogisch werk) en nemen we inzichten mee uit de sociologie en de psychologie. De scheidingslijnen tussen de aangehaalde disciplines zijn dan ook bovenal theoretisch van aard, en durven in de praktijk al eens te vervagen. Tevens is het belangrijk om ethiek niet op te sluiten in theoretische discussies, maar uiteindelijk ook praktisch bruikbaar te maken, iets waarvoor we handvatten bieden in de epiloog.

1.1 DE VERWISSELBAARHEIDSGEDACHTE

Binnen de normatieve ethiek is de **verwisselbaarheidsgedachte**, of het principe van gelijkheid, een belangrijke toetssteen. Die **verwisselbaarheidsgedachte** bepaalt of een theorie ethisch is. Zo begrepen houdt ze in dat men, bij het innemen van een standpunt, de eigen belangen niet meer gewicht toekent dan de belangen van anderen. De eigen rol in een moreel standpunt moet op een of andere manier verwisselbaar zijn met de rol van anderen. Zo mag ik mijzelf niet anders behandelen dan de anderen en de anderen onderling niet verschillend van elkaar – tenzij daar voldoende gronden voor bestaan. In essentie komt het erop neer dat een oordeel pas moreel of ethisch is, als het een handelen uit **eigenbelang** en **egoïsme** overstijgt.

De verwisselbaarheidsgedachte geeft dus een antwoord op de vraag naar de ethische aanvaardbaarheid van een handeling. Maar dan nog zijn er **verschillende antwoorden** mogelijk op de vraag die daarop volgt, namelijk, of die ethisch aanvaardbare handeling ook 'moreel juist' of 'goed' is. Bijvoorbeeld: stel dat we een verjaardagstaart willen verdelen onder een aantal mensen, dan kunnen we die taart verdelen volgens verschillende principes. De meest duidelijke 'verwisselbaarheid' is dat we de taart in gelijke stukken verdelen, zodat iedereen evenveel krijgt. We kunnen ook een principe afspreken, bijvoorbeeld een verdeling volgens behoefte: wie meer honger heeft, krijgt een groter stuk. Er is een ongelijke verdeling, maar we houden daarbij alsnog evenveel rekening met iedereen's belangen. Zelfs een proportionele verdeling waarbij de jarige een groter stuk krijgt dan de rest, voldoet aan de verwisselbaarheidsgedachte: we hanteren voor volgende verjaardagstaarten dezelfde regel, dus iedere jarige krijgt op termijn een groter stuk van de taart. Een verdeling waarbij de oudsten of de sterksten het meeste krijgen en de jongsten of de zwaksten het minst, is dan weer een situatie waarbij niet voldaan wordt aan de verwisselbaarheidsgedachte. Er is immers geen enkele reden voor een dergelijke ongelijke verdeling: de argumentatie dat ouder of sterk zijn recht geeft op een groter deel van de taart kan immers niet gehanteerd worden door de jongsten of zwaksten.